

FRICĂ, MOARTE ȘI RITUALURI FUNERARE – TRIPTIC MISIONAR ÎN VREME DE PANDEMIE*

Diac. lect. univ. dr. Răzvan BRUDIU
Facultatea de Teologie Ortodoxă, Alba Iulia

Abstract

For the recent man, the fear of death, of losing control of his live, of what happens to one's family after death, the fear of isolation and loneliness act as the most effective and rapid paralyzer. All mankind barricaded themselves in the house, invoking self-protection. The Church's mission on this foundation of global fear has been extremely challenging, even ungrateful in some places. Keeping the pastor's connections with the flock as a pastoral emergency had to go through a harsh process and the pain of deformatization. The abandonment of form in favor of deep content has often led to increasingly virulent and severe attacks on the Church and their servants. Virtually no decision of the Church has remained unpunished by a singular and absolute court: the media. Sometimes even voices in the Church revolted against it. However, the mission of the Church functioned, albeit in some places imperfectly, with small syncopation, redefining and even updating concepts such as domus ecclesiae, liturgical communion, sacramental life, etc. The COVID-19 pandemic left its funeral imprint on the contemporary history of mankind through the approximately 2,000,000 deaths caused to date, while "unbalancing" the conduct of funeral rituals in Christianity and other religions of the world, both in cases of death caused by the new coronavirus, as well as other causes. If until the outbreak of the pandemic, the idea of death and burial had become more and more "cosmetic" today, with its advent, against the background of the growing fear of death, the funeral services officiated by those who died of COVID-19 suffered deep "metamorphoses" in terms of ritual, duration and participants in these moments. Thus, in the whirlwind of these troubled times, in which physical death "monopolizes" almost any sense of fear of believers in spiritual death, when "he who kills the body" has more publicity and more rating than "he who kills the soul", the Church regulated its funeral liturgical service according to the norms imposed by the state authorities, its mission and pastoral care remaining faithful and consistent with the souls of the faithful marked by this scourge.

Keywords: healthcrisis, coronavirusepidemic, fear, funerary ritual, death.

* Studiul de față este tipărit și în revista Mitropolia Ardealului, nr. 1, ianuarie-martie, anul 1 (36), serie nouă, 2021.

1. Frica – modul de celebrare a noului cult sanitar

În exprimarea psalmistului David, „începutul înțelepciunii este frica de Domnul” (Ps. 110, 10). Acest lucru trebuie plasat în probatoriul loghionului paterical al Sfântului Antonie cel Mare: „eu nu mă mai tem de Dumnezeu, ci-L iubesc pe Dumnezeu, fiindcă iubirea alungă teama”¹. De asemenea, din același registru apoftegmatic este formularea axiomatică a Avei Pimen: „Începutul și sfârșitul este frica de Dumnezeu”². Frica de Dumnezeu e rațională și constructivă, pentru că nu e o simplă „frică”, ea fiind depășită de iubirea față de Dumnezeu, căci numai așa este cu adevărat și deplin înțelegătoare. Astfel, frica este percepută de către oameni în două moduri antagonice: fie ca teroare, în care predomină grija ca groază, fie ca frică fericită, iubitoare în care predomină grija ca iubire³. Despre legătura dintre iubire și frică a scris și Evanghelistul Ioan: „Întru aceasta a fost desăvârșită iubirea Lui față de noi, ca să avem îndrăznire în ziua judecății, fiindcă precum este Acela, așa suntem și noi, în lumea aceasta. În iubire nu este frică, ci iubirea desăvârșită alungă frica, pentru că frica are cu sine pedeapsa, iar cel ce se teme nu este desăvârșit în iubire” (I In 4, 17-18).

Părintele Rafail Noica preferă *frica lui Dumnezeu*, deoarece *frica de Dumnezeu* sugerează prea mult ideea că ți-e frică „de”, iar atunci când ți-e frică de cineva fugi și te ascunzi. Această greșeală a făcut-o Adam în rai când Dumnezeu a venit cu iubirea Lui să-l caute și Adam, auzind glasul Lui, a fugit și s-a ascuns. Biserica ne învață prin întreaga ei lucrare sacramentală nu să fugim și să ne ascundem, ci să ne mărturisim prin actul spovedaniei. Frica lui Dumnezeu este ceva care apropie pe om de Dumnezeu și este una din trăirile iubirii⁴. Sfântul Sofronie Saharov sublinia că frica lui Dumnezeu este una dătătoare de viață, nu una șocantă, așa cum este groaza și panica pe care le trăim uneori ca stări în viețile noastre. Frica lui

¹ *** *Patericul sau Apoftegmele Părinților din pustiu*, traducere de Cristian Bădi-liță, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 51.

² *** *Patericul Mare*, traducere de Constantin Coman, Editura Bizantină, București, 2015, p. 626.

³ George Remete, *Leacuri contra evlaviei*, Editura Paideia, București, 2018, p. 133.

⁴ Ieromonahul Rafail (Noica), *Cultura Duhului*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2017, pp. 107-111.

Dumnezeu este dătătoare de viață și o simți ca pe un dar de mare preț pe care nu vrei să-l pierzi niciodată⁵.

Argumentul păstorului (ποιμήν) este cuvântul lui Dumnezeu către Avraam când acesta a terminat jertfelnicul: „acum am cunoscut că te temi de Dumnezeu” (Fc. 22, 12). Disponibilitatea spre jertfa lui Isaac este gestul întemeietor al lui Avraam și al fiilor acestuia. Cu alte cuvinte, disponibilitatea pentru gesturi maxime este indicatorul sănătății omului. Adevărata sănătate este sinonimă cu dragostea de Dumnezeu care se manifestă atât ca punct de pornire al oricărui cult, cât și ca cea mai autentică formă de libertate. Situația actuală ne invită să reflectăm, într-o manieră critică, asupra modului în care este păstrată și protejată sănătatea întregii omeniri. De aceea, nu trebuie să ne lăsăm confiscați nici de o viziune non-precaută și indulgentă, tributară sindromului conspirației, care proclamă actuala situație drept o încropire a forțelor oculte, dar nici nu trebuie să fim cuprinși de panică, întrucât frica fragilizează enorm sistemul imunitar⁶.

Libertatea omului, în istorie, a fost mereu atacată. Toate ideologiile totalitare s-au întemeiat pe încălcarea libertății omului. Instrumentul de muncă cel mai la îndemână, în sensul în care și martirii au fost munciți, a fost frica. De o eficiență covârșitoare, frica bine orchestrată generează ordine. Regimurile totalitare au rezistat în istorie doar cât a rezistat așa zisa ordine. Se înțelege că ordinea în acest caz nu reflectă rânduiala sau voia lui Dumnezeu, ci cade, mai degrabă, sub incidența Providenței divine.

Epidemia de coronavirus are toate șansele să fie criza sanitară cea mai severă din timpurile noastre. La finalul acesteia, probabil vom constata că nu a făcut mai multe victime decât alte boli și virusuri. Însă, nu putem nega faptul că la trei luni după declanșare a înregistrat un primat absolut: SARS CoV-2 este primul virus nou care se transmite rapid la nivel global. Noul coronavirus este *parșiv*, iar obrăznicia acestuia ne arată ceva deja cunoscut, dar greu

⁵ Vezi Arhimandritul Sofronie, *Vom vedea pe Dumnezeu precum este*, ediția a II-a, Editura Accent Print, Suceava, 2015, pp. 124-125.

⁶ † Gurie Georgiu, „COVID-19: Exercițiu de totalitarism bio-mental sau nenorocire pandemică mondială? Perspective pastorale occidentale (Paradigma: La Civiltă Cattolica)”, în *Biserica Ortodoxă și provocările viitorului*, Mihai Himcinschi, Răzvan Brudiu (ed.), Editura Reîntregirea, Presa Universitară Clujeană, Aeternitas, Alba Iulia / Cluj-Napoca, 2020, p. 40.

de măsurat: mulțimea legăturilor pe care le avem unii cu ceilalți, precum și complexitatea lumii în care trăim, cu rațiunile ei politice, sociale, economice, dar și interpersonale și psihice⁷.

Aceste timpuri pandemice cristalizează credința în raport cu frica, astfel încât vom descoperi în adâncul conștiinței noastre cât putem duce pe umerii credinței noastre și cât de mult ne poate paraliza frica. Dacă răsfoim paginile Noului Testament vedem că Însuși Hristos a trăit, ca om, frica de moarte în grădina Ghetsimani. Așadar, Iisus Hristos a „purtat frica lumii pentru a da în loc ce-i al Său: bucuria și pacea Sa”⁸. Trebuie să amintim faptul că amenințarea cu moartea sau teroarea morții, sub orice formă, este un șantaj care trebuie respins necondiționat. E vorba de moartea care se opune acelei *minunate frici de Dumnezeu care luminează ochii*⁹.

În contextul isteriei cauzate de noul coronavirus, regia a apelat la același instrumentar: frica. Pentru omul recent, frica de moarte, frica de a pierde controlul asupra vieții, frica de ceea ce se va întâmpla cu propria familie după moarte, frica de izolare și de singurătate acționează precum cel mai eficace și rapid paralizant. Întreaga omenire s-a baricadat în casă, invocând autoprotecția. Gestul seamănă izbitor cu lipsa de ospitalitate a celor din cetatea Betleemului arătată Maicii Domnului pregătită pentru nașterea Pruncului divin. Fiecare era închis în propriul confort și propria protecție. Acest comportament s-a reconfigurat în anul 2020, când din nou omul s-a închis într-o viață fără gust, fără miros, hrănită doar cu picanteriile vieții aproape pierdute.

Frica de moarte este personajul principal al acestei crize din care se degajă un puternic sentiment de neîncredere și nesiguranță față de autoritățile statului. Cine minte, cât minte, când minte, de ce minte, este imposibil de determinat pe baza informațiilor publice. Comunicarea prin mass-media conține exact acel amestec foarte complicat de realitate și ficțiune, de prelucrare a informațiilor care reușește să generalizeze confuzia și să genereze panica: frica de virus, frica de oameni, frica de autorități etc. Totul se îndreaptă

⁷ Paolo Giordano, *În vremea contaminării*, traducere de Anamaria Gebăilă, Editura Polirom, Iași, 2020, pp. 5-6.

⁸ †Episcopul Ignatie, *Maladia ideologiei și terapia Adevărului*, Editura Horeb, Huși, 2020, pp. 141-142; A se vedea și Hans Urs von Balthasar, *Creștinul și frica*, traducere de Lorin Ghiman, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2016, p. 62.

⁹ George Remete, *op. cit.*, p. 257.

spre amestecul iremediabil dintre adevăr și minciună. De asemenea, un alt element al crizei este confuzia. Dar cui îi slujește confuzia, dacă nu minciunii? Minciuna are ca scop nu să convingă, ci să discrediteze, să împiedice exercitarea discernământului și să cultive neîncredere. Consecința respectivei pandemii aduce în cele din urmă dezbinarea și polarizarea¹⁰.

Filosoful Giorgio Agamben vorbește despre faptul că viețile oamenilor din timpul pandemiei sunt transformate într-o realitate fără sens, în care singura prioritate a omului este să supraviețuiască cu orice preț. Frica, în viziunea filosofului, este un sftenic rău, care scoate la suprafață faptul că omul recent și societatea din care face parte nu mai cred în nimic și că ar fi dispuși să renunțe la condițiile firești de viață, la raporturile sociale, la prietenii lor, la sentimentele lor, precum și la convingerile religioase și politice pentru a nu se îmbolnăvi. Frica omului de a-și pierde viața nu aduce unire între oameni, ci fragmentare asemenea unui arhipelag¹¹.

Misiunea Bisericii pe acest fundament de frică globală a fost una extrem de provocatoare, chiar ingrată pe alocuri. Păstrarea legăturii păstorului cu păstoriții ca urgență pastorală a fost nevoită să treacă printr-un proces aspru și dureros de de-formalizare. Renunțarea la forme în favoarea conținutului profund, adesea, a generat atacuri tot mai virulente și severe la adresa Bisericii și a slujitorilor acesteia. Practic nici o hotărâre a Bisericii nu a rămas nesancționată de unica și absoluta instanță: mass-media. Uneori chiar și glasuri din Biserică s-au ridicat împotriva. Cu toate acestea, misiunea Bisericii a funcționat, chiar dacă pe alocuri imperfect, cu mici sincope, redefinind chiar și reactualizând concepte precum *domus ecclesiae*, comuniune liturgică, viață sacramentală etc.

2. Moartea ca devenire întru tabu

Într-un exercițiu de reală onestitate ar trebui să recunoaștem că mobilul întregului dezechilibru pandemic este frica de moarte. Incapacitatea de a articula existența integrală a omului înainte și

¹⁰ Petre Guran, „Cumpăna apelor”, în *Biserica Ortodoxă și provocările viitorului*, Mihai Himcinschi, Răzvan Brudiu (ed.), Alba Iulia / Cluj-Napoca, Editura Reîntregirea, Presa Universitară Clujeană, Aeternitas, 2020, pp. 82-84.

¹¹ Vezi traducerea realizată de către Țepiscopul Ignatie, în *Maladia ideologiei...*, pp. 180-181.

după naștere și înainte și după moarte este simptomatologia specifică omului descreștinat. Putem accepta ca definiție a secularizării formularea Avvei Isaia din Pateric: *lumea este a cugeta cineva despre sine că rămâne în acest veac*. Prin aceasta se poate observa ușor eliminarea componentei eshatologice a vieții¹².

În societatea actuală există tendința de ignorare a gândului morții. Fenomenului morții nu i se mai atribuie nici un sens, iar acest lucru reprezintă o consecință a secularizării ce caracterizează societatea postmodernă și, implicit, spațiul cultural actual. Descreștinarea se referă la viață, eludând ideea morții ca eveniment decisiv¹³. Cultura secularizată îl determină pe om să se gândească mai mult la el însuși decât la Dumnezeu, ea dând naștere unor crize religioase fără precedent în cultura prezentă¹⁴.

Fiind un eveniment neplăcut și dureros pentru cei rămași în viață, societatea de azi își propune scăderea la minimum a neplăcerii cauzate, atât pentru pacientul care se află în agonie, cât și pentru membrii familiei acestuia, prin conspirația tăcerii sau negarea morții. La nivelul societății ia naștere un sistem care poate reduce efectele negative ale morții și care constă în colaborarea dintre mai multe instituții: spital, servicii funerare, biserică și familia celui decedat. Astfel, cei care primează în această *mașinărie funerară* sunt medicul și firma de servicii funerare, preotul și Biserica ocupând un rol secundar, acest lucru fiind o consecință a „medicalizării morții”¹⁵. Societatea în care trăim a redefinit de multă vreme moartea, ca sfârșit al alergării după plăceri. Chiar fuga de moarte este una dintre ele. Tot ceea ce amintește de moarte, de ceasul morții, trebuie cosmetizat. În marile orașe ale lumii cimitirele sunt ascunse privirii omului.

¹² Pentru mai multe detalii, vezi Mihai Himcinschi, „Ființa eshatologică a Bisericii în misiune”, în *Biserica Ortodoxă și provocările viitorului*, Mihai Himcinschi, Răzvan Brudiu (ed.), Editura Reîntregirea, Presa Universitară Clujeană, Aeternitas, Alba Iulia / Cluj-Napoca, 2020, pp. 9-30.

¹³ Alexander Schmemmann, *The Liturgy of death*, St. Vladimir's Seminary Press, Yonkers – New York, 2016, pp. 24-26. Expresia care dă și numele cărții, *The liturgy of death* (Liturghia morții), nu se referă la un înțeles exclusiv liturgic, în sensul de slujbă, ci reunește într-un mod plinar viziunea Bisericii asupra morții și răspunsul acesteia cu privire la ideea de moarte.

¹⁴ Mihai Himcinschi, „Secularizarea – o problemă contemporană”, în *Revista Teologică*, 2/2011, Editura Andreiana, Sibiu, p. 126.

¹⁵ Alexander Schmemmann, *op. cit.*, pp. 26-29.

Astăzi, tema morții este un adevărat tabu, încercându-se cosmetizarea și ascunderea acesteia. Pentru societatea postmodernă moartea este o teamă. Occidentul dovedește „o adevărată fobie față de moarte și acest lucru îl vedem în faptul că totul este cosmetizat, că mortul este pudrat, că sicriul este închis, că slujba este scurtă și discretă, că doliul este aproape inexistent, toate ducând la ideea că această societate se bucură de toate, dar se teme de un singur lucru: de moarte”¹⁶.

Istoricul Philippe Ariès a arătat cum, de-a lungul secolelor, moartea a trecut de la starea unei realități familiare la cea a unei realități străine, supărătoare, alungată din conștiința individuală și din peisajul social. Până în secolul al XIX-lea, moartea a fost un însoțitor familiar, o componentă acceptată a vieții. Dar, potrivit istoricului francez, omul recent face abstracție de moarte, pe care, de frică, o împinge cât mai departe. În societatea desacralizată și orientată spre câștig și performanță, moartea nu-și mai are locul. Este un factor perturbator care, în lipsa alternativei, trebuie gestionat doar din punct de vedere rațional¹⁷. În lumea de astăzi omul nu mai moare, de regulă, înconjurat de familie și prieteni, ci este scos din spațiul public. Moartea a devenit străină omului și ea se întâlnește de cele mai multe ori doar sub formă de produs cultural sau artistic.

După naștere, omul are o singură certitudine – moartea – și cu toate acestea, întotdeauna moartea este o surpriză. În fața morții omul rămâne singur. Deși este mădular viu al Bisericii, experiența COVID-19 a reiterat acest adevăr într-un mod foarte dureros. Persoana infectată cu acest nou coronavirus este ruptă de comuniunea cu cei apropiați. Experiența lipsei de comuniune cu Biserica așază bolnavul în proximitatea iadului deznădejdie. Singurătatea este modul dureros, de-a dreptul cinic, de a trăi moartea mai de vreme de vreme.

Cu toate că nu convine celor mai mulți, doar Biserica are o privire realistă în fața morții. Moartea nu e sfârșit mai mult decât început. Este un prag, moartea a intrat în lume ca un accident, ca un corp străin, de aceea ea apare ca o infracțiune, ca o nedreptate în

¹⁶ Emil Jurcan, „Zâmbetul morții în Hristos. Moartea și suferința în marile religii și împlinirea ei în creștinism”, în *Sensul Vieții, al suferinței și al morții*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2008, pp. 116-117.

¹⁷ Philippe Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident, du Moyen Age à nos jours*, Éditions du Seuil, Paris, 1975, p. 64.

raport cu destinul omului creat „după chipul lui Dumnezeu”, iar această lume pervertită prin păcat nu va rămâne nejuducată, căci creația aparține lui Dumnezeu. Iubirea lui Hristos, în care nu există păcat sau urmă de răutate, nu moare niciodată: „Eu sunt învierea și viața; cel ce crede în Mine, chiar dacă va muri, va trăi...” (In 11, 25-26)¹⁸. Aspectul ei ireversibil înspăimântă, înfricoșează. Misiunea Bisericii constă în pregătirea omului pentru acest moment de trecere în veșnicie. Pregătirea are mai multe registre și trebuie să depășească, în primul rând, fatalismul și aspectul implacabil al morții pe care se construiesc adesea mesajele pretins creștine ale unora, astfel încât acest tip de toxicitate împinge cu hărnicie omul în abisul deznădejdi.

3. Ritualul funerar între adecvare și profanare

Pandemia de COVID-19 nu stabilește numai viața noastră, ci și regulile ieșirii din această viață și ale slujbei înmormântării. În contextul pandemiei, mai multe țări au interzis sau au pus restricții în privința prezenței la înmormântări, în vederea diminuării numărului de îmbolnăviri și a răspândirii noului coronavirus. Pandemia actuală aduce din nou moartea în prim plan și ne adună măcar mental laolaltă. Una dintre reguli este aceea că moartea provocată de virus trebuie separată cu o intransigență ieșită din comun de viața cotidiană. O alta se referă la faptul că familiile sunt lăsate singure în durerea și suferința lor, durere cauzată atât de pierderea celui drag, cât și de imposibilitatea ofierii ultimelor ritualuri funerare pentru cel decedat. De asemenea, pot fi prezente și sentimente de vinovăție și furie cauzate de suspiciunea cu privire la posibilul transmitător al virusului.

Silke Bartlick menționează că înmormântările în toiul pandemiei au avut loc în nordul Italiei (Bergamo) în mare grabă și fără alai mortuar, vizitele au fost interzise, astfel încât rudele și prietenii nu au putut oficia ritualurile tradiționale de înmormântare pentru cei apropiați. Plecarea din lume a acestor oameni răpuși de noul coronavirus nu s-a concretizat prin evocarea personalității lor, cu

¹⁸ Vezi Răzvan Brudiu, *Cu moartea pe moarte călcând. Dimensiunea liturgic-misiologică a slujbei înmormântării*, Editura Felicitas, Stockholm, 2020, p. 65; Ion Bria, *Spre plinirea Evangheliei. Dincolo de apărarea Ortodoxiei: exegeza și transmiterea Tradiției*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2019, p. 113.

slujbă și rugăciune, cu reculegere și cântări, iar comunitatea a fost absentă de la slujba înmormântării¹⁹.

Un angajat din cadrul unei firme de pompe funebre pe nume Andrea Cerato din Milano afirma pentru BBC News că această pandemie ucide de două ori: mai întâi, te izolează de cei dragi chiar înainte ca aceștia să moară, iar apoi, nimănui nu îi este permis să se apropie. Familiile sunt devastate, fiindu-le foarte greu să accepte respectivele situații. Astfel, acesta afirma: „noi încercăm să preluăm toată responsabilitatea, trimițându-le celor din familie o fotografie a sicriului care va fi folosit, după care preluăm trupul de la spital și îl îngropăm sau îl incinerăm. Este greu să nu poți ușura suferința celor care se află în situația respectivă”²⁰.

Există o serie de argumente privind interzicerea slujbelor de înmormântare: trebuie să fie limitat contactul social; virusul, care nu poate fi transmis postum, supraviețuiește pe haine câteva ore, astfel încât trupurile celor morți sunt sigilate imediat; cei decedați nu sunt înmormântați în hainele trimise de rude, ci în halatul de spital. Hainele trimise de familie sunt așezate peste trupul neînsuflețit, ca și cum ar fi îmbrăcate. De asemenea, în anumite țări, angajații pompelor funebre folosesc transmisiunea video de la ceremonia funerară, pentru a permite familiilor în carantină să urmărească slujba oficiată de preot²¹.

Restricțiile pandemice au însemnat faptul că mulți oameni au murit sau și-au petrecut ultimele clipe din viață în solitudine. Medicul spaniol Lucía Galán mărturisește că nimeni nu este pregătit să moară singur, ea fiind prezentă la scene în care a văzut pacienți murind fără familiile lor, fără să-i țină cineva de mână, fără să-și ia rămas bun²².

¹⁹ Silke Bartlick, *Moarte și doliu în timp de pandemie*, disponibil la <https://www.dw.com/ro/moarte-%C8%99i-doliu-%C3%AEn-timp-de-epidemie/a-52951995> (accesat la data de 13.01.2021).

²⁰ Sofia Bettiza, *Coronavirus: How COVID-19 is denying dignity to the dead in Italy*, disponibil la <https://www.bbc.com/news/health-52031539> (accesat la data de 13.01.2021).

²¹ Cristian Otopceanu, *De ce sunt interzise înmormântările cu public în pandemia coronavirus. Mărturia unui angajat de la pompe funebre: „Virusul ucide de două ori”*, disponibil la <https://www.libertatea.ro/stiri/de-ce-sunt-interzise-inmormantarile-cu-public-in-pandemia-coronavirus-virusul-ucide-de-doua-ori-2926232> (accesat la data de 14.01.2021).

²² Óscar Fernández, Miguel González-González, „The Dead with No Wake, Grieving with No Closure: Illness and Death in the Days of Coronavirus in Spain”, in *Journal of Religion and Health*, august 2020, disponibil la <https://doi.org/10.1007/s10943-020-01078-5> (accesat la data de 13.01.2021).

Scenariile din majoritatea țărilor lumii transmit un sentiment profund de pierdere și arată modul în care ritualurile funerare sunt adaptate sau negociate. Potrivit datelor oficiale furnizate de către Organizația Mondială a Sănătății, la nivel mondial numărul cazurilor declarate cu COVID-19 a ajuns la data de 15 ianuarie 2021 la 91.492.398 de persoane, din care au decedat 1.979.507²³. Spitalele și instituțiile de îngrijire a persoanelor în vârstă din zeci de țări sunt închise vizitatorilor, astfel încât familia, prietenii și preoții nu pot fi prezenți fizic alături de bolnavi în ultimele lor momente. Acest lucru nu este doar tulburător pentru membrii familiei, ci și pentru persoana care se apropie de moarte. Atât în perioada de pandemie, cât și înaintea acestei perioade, frica cea mai mare a pacienților este frica de a muri singuri.

În Egipt, aceasta a însemnat incapacitatea chinuitoare a familiilor de a îndeplini obiceiul islamic de a scălda trupul înainte de înmormântare. În Mexic, incinerările îi privează pe mulți de privegheri, iar în India, nu mai sunt ruguri funerare pe râul Gange. Multe țări au restricționat numărul persoanelor care se pot aduna, iar familiilor li s-a interzis să viziteze persoane dragi care suferă de boală și să intre în contact cu trupul lor după ce au murit. De asemenea, există numeroase situații în care unii membri ai familiei nu au putut fi prezenți, din cauza carantinării, a distanței fizice sau a condițiilor impuse de autoritățile statului (amintim în acest sens starea de urgență din România prin care se impunea limitarea participării la maximum 8 persoane, indiferent de cauza morții).

Profesorul William G. Hoy, de la Universitatea Baylor din Texas, subliniază un aspect important, și anume că adunarea comunității este esențială pentru procesul durerii și pentru cel funerar, este ceva cât se poate de apropiat de un dat universal. La fel ca multe altele în această pandemie, rămâne neclar cât timp vor rămâne astfel de măsuri și ce efecte durabile ar putea avea asupra celor în suferință și asupra comunităților din care fac parte²⁴.

²³ *** *Who Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard*, disponibil la <https://covid19.who.int/> (accesat la data de 14.01.2021).

²⁴ Claire Felter, Lindsay Maizland, *How the World Has Learned to Grieve in a Pandemic*, disponibil la https://www.cfr.org/article/coronavirus-funeral-how-world-has-learned-grieve-pandemic?fbclid=IwAR2OzWwoacduvSX-O6Cgv5O_1MvQwBwpcy4HrvRqHla4TycMMZdOugs7rU (accesat la data de 14.01.2021).

Cercetătorii care studiază ritualurile privind *sfârșitul vieții* din întreaga lume spun că practicile funerare pot fi cruciale pentru sănătatea mintală și spirituală a persoanelor din societate. Cercetătoarea Glenys Caswell de la Centre for the Advancement of Research in End-of-Life Care din Nottingham afirmă că pentru cei care au fost îndurerați, ritualul funerar nu este decât o parte a procesului de recunoaștere și de învățare a gestionării durerii. Nu este firesc ca noi să-i renegăm pe cei care au murit din cauza acestui virus și să uităm faptul că ei au fost membrii unei comunități. În-mormântarea trebuie să recunoască persoana respectivă ca fiind parte integrantă a comunității, chiar dacă se cunosc puține date din viața acelei persoane sau dacă nu a fost foarte cunoscută²⁵.

În Biserica Ortodoxă, preotul este cel care se ocupă de asistența pastorală la căpătâiul celui bolnav sau muribund. Amintim *Slujba la ieșirea cu greu a sufletului* sau *rugăciuni pentru cel ce se luptă greu cu moartea*²⁶. Aceștia au nevoie de spovedanie, împărtășanie, Taina Sfântului Maslu, slujbe în cadrul cărora este nevoie de atingere fizică. Însă, pe fondul pandemiei, clericilor li s-a interzis accesul în instituțiile medicale la bolnavii infectați cu SARS-CoV-2.

Credința creștinilor din perioada primară a Bisericii în sfințenia trupului devine evidentă din modul în care se îngrijeau de morți. Obiceiul creștin de *spălare-îmbrăcare-așezare* a morților a fost prezent în viața Bisericii din primele secole creștine. În plus, creștinii le-au și uns trupurile morților cu mirodenii, așa cum au intenționat cele trei femei (Maria Magdalena, Maria, mama lui Iacov, și Salomeea) care au mers să Îl ungă pe Hristos la mormântul Lui, în prima zi a săptămânii, dar au descoperit că El înviase din morți (Mc. 16, 1)²⁷. În Noul Testament avem suficiente mărturii privitoare la spălarea trupurilor celor adormiți. Astfel, în *Faptele Apostolilor* putem vedea, la adormirea Tabitei, spălându-i-se trupul și primind îngrijirile speciale, iar la final a fost așezată în odaia de sus: „Și a fost că în zilele acelea ea s-a îmbolnăvit și a murit. Și după ce au scăldat-o, au pus-o în odaia de sus” (Fapte 9, 37)²⁸.

²⁵ Pat Ashworth, *Lone death may be chosen, says study*, disponibil la <https://www.churchtimes.co.uk/articles/2020/14-august/news/uk/lone-death-may-be-chosen-says-study> (accesat la data de 15.01.2021).

²⁶ *** Vezi *Molitfelnic*, EIBMO, București, 2019, pp. 227-241.

²⁷ Alvin J. Schmidt, *Dust to Dust or Ashes to Ashes? A Biblical and Christian Examination of Cremation*, Regina Orthodox Press Inc., Salisbury MA, 2005, pp. 49-50.

²⁸ Θεμιστοκλέους Στ. Χριστοδούλου, *Η νεκρώσιμη ακολουθία κατά τούς χειρογράφους κώδικες 10ου-12ου αιώνας*, Τόμος Ι, Θήρα: Θεοβίτης, 2005, pp. 84-85.

Pregătirea trupului pentru înmormântare este o parte importantă nu numai pentru religia creștină, ci și pentru celelalte religii ale lumii. Cu toate acestea, Organizația Mondială a Sănătății a afirmat că membrii familiei și prietenii nu trebuie să atingă sau să sărute trupul celui infectat cu noul coronavirus. Oricine îl manipulează trebuie să poarte echipament de protecție personală, chiar dacă nu există dovezi că cineva care a murit de COVID-19 poate transmite boala. Spălarea trupului de către rude la scurt timp după moarte este o parte esențială și a tradiției islamice. Astfel, unele țări, precum Egiptul, au permis ca doar personalul medical să efectueze ritualul, în timp ce altele au limitat numărul de rude care pot participa și le-au cerut să poarte echipament de protecție. În Iran, voluntarii au ajutat la spălarea corpurilor celor decedați și s-au rugat pentru ei²⁹.

În Islam, este important să se facă înmormântarea cât mai curând posibil, în mod ideal în termen de douăzeci și patru de ore de la survenirea decesului. Și înmormântările evreiești au loc, de obicei, în decursul a douăzeci și patru de ore. Dar, pe măsură ce morgile spitalelor și casele funerare din întreaga lume au fost copleșite în actualul context epidemiologic, unele familii au avut dificultăți în recuperarea rapidă a trupurilor celor decedați. În țările predominant creștine, în special în cele din America Latină, familiile țin adesea privegheri, care durează până la câteva zile pentru a comemora viața persoanei alături de zeci de prieteni și vecini. Dar unele guverne, inclusiv Honduras și Nicaragua, au interzis aceste privegheri și au încurajat să se facă înmormântări rapide după ce familiile și-au recuperat cadavrele³⁰.

Majoritatea țărilor au interzis întâlnirile numeroase și călătoriile, ceea ce a însemnat că puțini membri ai familiei au avut posibilitatea de a participa la înmormântări în mod fizic. Restricțiile de călătorie au împiedicat imigranții musulmani din Franța și Italia să repatrieze trupurile celor dragi în țările lor de origine și s-au străduit să găsească locuri de înmormântare locale care să urmeze tradiția

²⁹ Claire Felter, Lindsay Maizland, *How the World Has Learned to Grieve in a Pandemic*, disponibil la https://www.cfr.org/article/coronavirus-funeral-how-world-has-learned-grieve-pandemic?fbclid=IwAR2OzWwoacduvSX-O6Cgv5O_1MvQwBwpkCy4HrvRqHla4TycMMZdOugs7rU (accesat la data de 14.01.2021).

³⁰ *Ibidem*.

islamică. De asemenea, orașul indian Varanasi vede în mod obișnuit sute de închinători hinduși călători zilnic pentru a-i incinera pe cei dragi în credința că acest lucru va elibera morții de ciclul renașterii. Cu toate acestea, a fost lipsit în mare măsură de focurile sale funereare de când India a instituit lockdown-ul la nivel național. Unele comunități găsesc modalități de a înlocui înmormântarea tradițională cu noi practici chiar și pe fondul restricțiilor pandemice. Bisericele din Statele Unite ale Americii, dar și din alte părți ale lumii au trecut dincolo de ceremoniile de *streaming on-line* prin organizarea de înmormântări de tip *drive-in*, în care oamenii pot asculta serviciile difuzate pe aparatele de radio ale mașinilor lor sau le pot vedea proiectate pe un ecran în parcuri³¹. Măsurile luate în cazul deceselor de COVID-19 menite să prevină transmisia virusului conduc la distorsionarea ritualurilor funerare caracterizate prin: prezența personalului care poartă echipament de protecție individuală, preluarea atribuțiilor membrilor familiei de către aceștia, săvârșirea slujbei deasupra mormântului, numărul redus de participanți și sicriul sigilat.

Epilog

Pandemia de COVID-19 și-a lăsat amprenta funebră asupra istoriei contemporane a omenirii prin cele aproximativ 2.000.000 de decese provocate până la ora actuală, totodată „dezechilibrând” modul de desfășurare a ritualurilor funerare în creștinism și în celelalte religii ale lumii, atât în cazurile de deces cauzate de noul coronavirus, cât și din alte cauze. Dacă până la izbucnirea pandemiei, ideea de moarte și de înmormântare începuse să fie tot mai „cosmetizată” în societatea actuală, odată cu venirea acesteia, pe fundalul fricii tot mai accentuate de moarte, slujbele de înmormântare oficiate celor decedați cu COVID-19 au suferit profunde „metamorfoze” în ceea ce privește ritualul, durata și participanții la aceste momente.

Biserica Ortodoxă Română, dar nu numai, în cooperare cu Statul, s-a adaptat condițiilor funerare generate de pandemie. Totuși,

³¹ *Ibidem.*

în vârtejul acestor timpuri tulburi, în care moartea fizică „monopolizează” aproape orice sentiment de teamă a credincioșilor față de moartea spirituală, când „cel ce ucide trupul” are mai multă *reclamă* și mai mult *rating* decât „cel ce ucide sufletul”, Biserica și-a reglementat serviciul liturgic funerar conform normelor impuse de autoritățile statului, misiunea și pastorația ei rămânând fidelă și consecventă față de sufletele credincioșilor marcate de acest flagel.